

A foglalkozáspolitikai dilemmái

Katona Tamás

A modern gazdaság egyik legnagyobb próbatétele a foglalkoztatás szintjének megőrzése. A gazdaság húzóágazatainak egy része tőkeintenzív, így a növekedés nem jár együtt a foglalkoztatás bővülésével. Ugyanakkor a munkaerő igényelt képzettségi szintjének és egyre gyakrabban speciális szakképzettségének kereslete nem találkozik a kínálattal.

A gazdaságpolitika egyik dilemmája: a gazdasági növekedés vagy a foglalkoztatás bővülése kapjon prioritást. Rövid távon, sőt bizonyos értelemben középtávon is meghatározó a foglalkoztatottak szakmastruktúrája, hosszabb távon azonban ez alakítható. Felvetődik, hogy a gazdaságfejlesztés milyen arányban vegye figyelembe a foglalkoztatás aktuális gondjait, így az alulképzettek valódi, piaci munkahelyeken történő foglalkoztatását? A közfoglalkoztatás rendelkezésre álló időszora ellentmondásos helyzetet tükröz.

Az újabban tapasztalható, mérhető hazai tendenciák a nemzetközi trendekkel ellentétesek az általános képzésben és a szakképzésben is. A csökkenő képzési idő, a felsőoktatásban résztvevők arányának mérséklődése a modernizációt gátló tényezők. Ehhez szorosan kapcsolódó dilemma a versenyképesség és a munkaerő képzettségének viszonya. A versenyképesség gyakran citált eleme a munkaerőköltség. Ez azonban csak rövid távon lehet hatásos. A tartós versenyképesség-javulás feltétele a képzett és szakképzett munkaerő.

Kulcsszavak: gazdaságpolitika, foglalkoztatáspolitikai, szakmastruktúra

1. Bevezetés

A modern gazdaság egyik legnagyobb próbatétele a foglalkoztatás szintjének megőrzése. A gazdaság húzóágazatainak egy része tőkeintenzív, így a növekedés nem jár együtt a foglalkoztatás bővülésével. Ugyanakkor a munkaerő igényelt képzettségi szintjének és egyre gyakrabban speciális szakképzettségének kereslete nem találkozik a kínálattal.

A mai kor másik komoly dilemmája a fejlett gazdaságú országok társadalmának előregedése, a fejlődő országok népességének dinamikus bővülése. A foglalkoztatáspolitikát is jelentősen befolyásolja a múlt században, különösen annak

közepén számottevően megváltozott népesedési helyzet. A fejlett országokban az előző két évszázadban végbement demográfiai átmeneteknek köszönhetően a XIX. század elején érzékelhetően csökkenni kezdett a halandóság, így megindult a népesség számának növekedése. A XX. század második harmadában – ez a második demográfiai átmenet – megindult, majd felgyorsult a termékenység csökkenése. Az ezredforduló óta a fejlett világ országaiban összességében természetes fogyás figyelhető meg, azaz a halálozások száma meghaladja a születéseket, így a tényleges szaporodás a vándorlási nyereségnek köszönhető. Ha az utóbbi évtizedekben zajló folyamat hosszabb távon is fennmarad, akkor még jelentősebb népességcsökkenés következik be a fejlett országok egy részében, mert a termékenység csökkenése a várható élettartam folyamatos emelkedésével párhuzamosan megy végbe, ami a természetes fogyás mértékét csak átmenetileg mérsékli. Az utóbbi két évtizedben látványosan csökkent a halandóság, a születéskor várható élettartam évente 0,3 évvel nő, de ez a folyamat várhatóan valamikor megtörik. Mindezek következtében a fejlett országokban a természetes fogyás mértéke még a teljes termékenységi arányszám emelkedése mellett is nőhet. Így ebben a térségben a korfa jelentősen átalakul.

A foglalkoztatáspolitikai nem más, mint az adott állam szintjén felmerülő munkaerő-piaci szabályozás. Ha a foglalkoztatáspolitikai szempontból fontos három korcsoport – a még nem munkaképes korú 15 éven aluliak, azaz a gyermekkorúak, a 15–64 éves aktív korosztály, valamint a már nem munkaképes korú 64 évnél idősebbek – össznépességen belüli arányváltozását vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a gyermekkorúak aránya a múlt század közepe és 2016 között 34%-ról 16%-ra csökkent, míg a 65 évesek és idősebbek aránya 5%-ról fokozatosan nőtt, 2005-ben elérte a gyermekkorúakét, 2016-ra pedig már a népesség 18%-a tartozott e csoportba. Az európai népesség medián életkora a múlt század közepi 28,9 évről 41,7 évre emelkedett.

A fejlődő országokban ezzel részben ellentétes népesedési folyamatok mentek végbe. Az első demográfiai átmenet, azaz a halandóság csökkenése a múlt század közepén rendkívül gyors tempóban indult meg a magas termékenység változatlanlansága mellett, és ez valóságos demográfiai robbanást okozott. A Föld népessége 1987-ben érte el az 5 milliárd főt, 2017 elejére pedig ennek másfélszeresére gyarapodott. A népesség korösszetétel szerinti aránya a fejlődő országokban kevésbé drasztikusan változott: a gyermekkorúak aránya a múlt század közepi 38%-ról 28%-ra csökkent, míg az időskorúak aránya alig nőtt: 4%-ról mindössze 6%-ra. Így ezekben az országokban a munkaképes korú népesség aránya jelentősen emelkedett. Többek között ez okozza, hogy a fejlődő országok jelentős részé-

ben számottevő munkanélküliséggel küzdenek. Ennek természetesen nem csupán a fiatalok magas száma, hanem az iskolázatlanság és a gazdasági szerkezet torzulása, adott esetben a lassú fejlődés az oka.

A fejlett országokban a foglalkoztatáspolitikai sokáig a teljes foglalkoztatás megoldhatatlanságának problémájával küzdött. Napjaink újabb kérdése a munkaerőhiány, amely többnyire strukturális munkaerőhiányként jelentkezik.

Természetesen a gazdaságpolitikában más, a társadalmak korösszetételének változásával kapcsolatos gondok is felbukkantak. Az inaktív rétegek arányának növekedése maga után vonja, hogy a társadalmi közszolgáltatások forrásának megtermelése egy számbeli arányában egyébként is zsugorodó rétegre hárul, amellyel a réteg érték-előállítási kapacitásának kihasználtsága (foglalkoztatottsága) szintén mérséklődik. A foglalkoztatottak és munkanélküliek arányváltozása mellett a foglalkoztatottság mérésénél jelentőséggel bír a betöltetlen álláshelyek összes munkahelyhez viszonyított arányának alakulása is. E három mutató változásának irányából azonban nem mindig rajzolódik ki a feltételezett gazdaságnövekedés/-zsugorodás – munkaerőhiány/-felesleg összefüggés, a statisztikai mérések differenciáltabb mutató- és mérési módszer fejlesztésének igénye egyre erőteljesebben jelentkezik.

A technológiai fejlődés a hagyományos ágazatokban csökkenti a munkaerőigényt, még a szolgáltatások bizonyos területeire is az emberi közreműködés kiváltása a jellemző tendencia. Más tevékenységek ugyanakkor kimondottan munkaintenzív jellegűknél fogva növelik a munkaerő-szükségletet. (Az utóbbi jelenség fajsúlyos kiváltó tényezője volt az egész Európát érintő menekültválság kialakulásának.) Eközben újabb tevékenységi formák fejlődtek ki a társadalomban, amelyek nem illeszthetők a hagyományos munkavégzési/foglalkoztatási keretekbe. Természetesen ezek nem ritkán bonyolult gazdasági és jogi kérdéseket vetnek fel.

2. A foglalkoztatás helyzete az Európai Unióban

Mindenképpen különbséget kell tenni nemzeti és közösségi foglalkoztatáspolitikák között. „A nemzeti foglalkoztatáspolitikai egy adott ország munkaerő-piaci szabályozására, annak alakítására szolgáló eszközök, politikák és tevékenységek összessége. Ezzel szemben a közösségi foglalkoztatáspolitikai nem érinti közvetlenül a munkaerőpiacot, hanem a koordináció eszközével kívánja a nemzeti foglalkoztatáspolitikák alakulását befolyásolni” (Lipták 2009, 6. o.).

Az európai foglalkoztatási stratégia története 1997-re nyúlik vissza, amikor az Európai Unió tagállamai megállapodtak arról, hogy közös foglalkoztatáspolitikai

kai célkitűzéseket dolgoznak ki. A stratégia legfőbb célja a munkahelyek számának és a foglalkoztatás színvonalának növelése az Unióban. Az európai foglalkoztatási stratégia ma már az Európa 2020 Növekedési Stratégia része, melyben hangsúlyt kap az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés, mert ennek révén orvosolhatók az európai gazdaság strukturális hiányosságai, növelhető a versenyképesség és a termelékenység. Az Európa 2020 Stratégia öt területen fogalmaz meg célkitűzéseket, így többek között a foglalkoztatás területén is, nevezetesen azt, hogy 20–64 éves korosztály 75%-ának legyen munkája.

A tagállami kormányoknak minden év áprilisában két jelentést kell elkészíteniük, amelyben ismertetik az Európa 2020 Stratégiával kapcsolatos tagállami célok megvalósítása irányában tett lépéseiket, így a stabilitási/konvergencia-programjukat, valamint a nemzeti reformprogramokat, amit azelőtt kell benyújtaniuk, mielőtt elfogadják a következő évre szóló költségvetésüket.

Az európai foglalkoztatási stratégia végrehajtását a Foglalkoztatási Bizottság segíti és az európai szemeszter négy lépéséből áll. Így többek között a Bizottság foglalkoztatási iránymutatásokat terjeszt elő, amelyeket a tagállami kormányok jóváhagynak, majd az Európai Tanács elfogad. Az éves növekedési jelentésre építve a Bizottság közös foglalkoztatási jelentést tesz közzé, amelyet az Európai Tanács fogad el. A tagállami kormányok nemzeti reformprogramjait a Bizottság megvizsgálja, hogy ezek megfelelnek-e az Európa 2020 Stratégia céljainak. Végül a nemzeti reformprogramok kiértékelése alapján a Bizottság országjelentésekben elemzi a tagállamok gazdaságpolitikáját, majd országspecifikus ajánlásokat bocsát ki (European Commission 2010).

Az európai foglalkoztatási stratégia, valamint a foglalkoztatáspolitikai iránymutatások és támogató programok arra szolgálnak tehát, hogy elősegítsék a növekedést, a munkahelyteremtést, a munkaerő mobilitását és a társadalmi haladást.

Tekintsük át, milyen is az Európai Unió tagországaiban a foglalkoztatás.

1. táblázat Az aktív korúak foglalkoztatottsági és munkanélküliségi arányai, valamint a betöltetlen álláshelyek aránya az Európai Unió tagállamaiban

Ország	Foglalkoztatási ráta			Munkanélküliségi ráta			Betöltetlen álláshelyek aránya	
	2002	2008	2015	2002	2008	2015	2008	2015
Belgium	59,7	62,4	61,8	6,9	7,0	8,6	..	2,4
Bulgária	51,1	64,0	62,9	18,3	5,6	9,2	0,9	0,8
Csehország	65,5	66,6	70,2	7,1	4,4	5,1	3,2	2,2
Dánia	76,4	77,9	73,5	4,3	3,4	6,3
Németország	65,4	70,1	74,0	8,6	7,4	4,7	3,1	2,4
Észtország	61,4	70,1	71,9	10,2	5,5	6,3	2,5	1,5
Írország	65,1	67,4	63,3	4,3	6,4	9,6	0,8	0,9
Görögország	57,4	61,4	50,8	10,2	7,8	25,1	1,2	..
Spanyolország	59,0	64,5	57,8	11,2	11,3	22,2	0,6	0,7
Franciaország	62,9	64,9	63,8	8,7	7,4	10,4
Horvátország	52,9	60,0	55,8	15,4	8,6	16,5	..	1,1
Olaszország	55,4	58,6	56,3	9,3	6,7	12,1
Ciprus	68,5	70,9	62,7	3,4	3,7	15,2	4,1	0,9
Lettország	59,6	68,2	68,1	14,0	7,7	10,1	1,0	..
Litvánia	60,6	64,4	67,2	13,2	5,8	9,3	1,7	1,1
Luxemburg	63,6	63,4	66,1	2,6	4,9	6,7	0,6	1,2
Magyarország	56,2	56,4	63,9	5,6	7,8	6,8	1,3	1,8
Málta	55,0	55,5	63,9	7,0	6,0	5,5
Hollandia	74,5	77,2	74,1	2,6	3,7	6,9	2,9	1,7
Ausztria	68,1	70,8	71,1	4,9	4,1	5,8	..	1,8
Lengyelország	51,7	59,2	62,9	20,2	7,1	7,6	1,5	0,6
Portugália	69,1	68,0	63,9	4,8	8,8	12,9	0,6	0,6
Románia	58,6	59,0	61,4	8,8	5,6	7,0	1,9	1,1
Szlovénia	64,3	68,6	65,2	6,1	4,4	9,1	0,9	1,3
Szlovákia	56,5	62,3	62,7	18,7	9,6	11,5	1,3	0,9
Finnország	69,1	71,1	68,5	10,5	6,4	9,6	1,6	1,3
Svédország	74,0	74,3	75,5	5,0	6,2	7,6	1,2	1,9
Nagy-Britannia	71,2	71,5	72,7	5,1	5,6	5,4	2,2	2,5
EU 28 átlaga	62,3	65,7	65,6	9,1	7,1	9,6	1,5	1,7

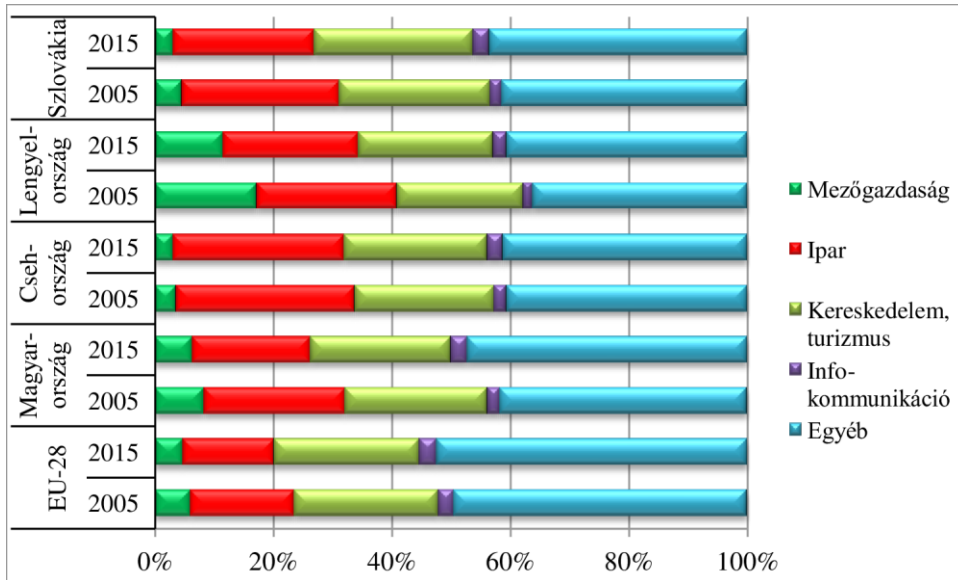
Saját szerkesztés. Forrás: Eurostat

Megjegyzés: A betöltetlen álláshelyek aránya az ipar, az építőipar és a szolgáltatási ágazatokban együtt.

Az Európai Unió tagországaiban igen jelentős eltérés van a foglalkoztatási és a munkanélküliségi ráta alakulásában. A tőkeintenzív gazdaság, a modern technológia alkalmazása az érintett ágazatokban egyre kevesebb munkaerőt igényel, és csak az elmúlt negyedszázadban többszörösére nőtt a munkatermelékenység. Ebből a megállapításból az következne, hogy azokban az országokban,

amelyekben magas a tőkeintenzív ágazatok részesedése a bruttó hazai termékből, magasabb a munkanélküliség. A valóság ezzel ellentétes. A magas technológiai szinten működő gazdaságokban alacsony a munkanélküliség, magas a foglalkoztatottság, és fordítva.

1. ábra A foglalkoztatottak aránya a mezőgazdaságban, az iparban, a kereskedelem, turizmus ágazatban és az infokommunikációban az Európai Unió 28 tagállamában és a visegrádi országokban

Saját szerkesztés. Forrás: Eurostat

Az adatok nem mutatnak egy irányba. A mezőgazdaság Európában elterjedt formája tipikusan munkaigényes, akárcsak a vendéglátás és a turizmus, különösen annak Dél-Európában kialakult formája. Ennek ellenére azokban a dél-európai országokban, amelyekben a kereskedelem, szállítás, turizmus ágazat hozzáadott értéke a bruttó hazai termék előállításában az uniós átlagot meghaladja, tehát az ágazat súlya jelentős, mégis magas a munkanélküliség. 2015-ben a turizmust is magába foglaló ágazatcsoport átlagos hozzáadott értéke az Európai Unió egyesített GDP-jének 16,9%-a volt. Cipruson 22,2%, Görögországban és Portugáliában egyaránt 21,5%, Spanyolországban 21,1% volt e mutató értéke, és mégis ezekben az országokban mérik a legmagasabb munkanélküliségi rátákat. Igaz, van kivétel, Ausztria, ahol magas a turizmus hozzáadott értéke a bruttó

hazai terméken belül, de az osztrák nemzetgazdaság az Európai Unió fejlettségi rangsorában a harmadik helyen áll.

3. A magyar foglalkoztatási helyzet

2. táblázat Az Európai Unió tagállamai 20–64 éves népességének foglalkoztatási rátája szerinti rangsora, 2015.

Sorrend	Tagállam	Foglalkoztatási ráta, %	Sorrend	Tagállam	Foglalkoztatási ráta, %
1.	Svédország	80,5	16.	Magyarország	68,9
2.	Németország	78,0	17.	Írország	68,7
3.	Nagy-Britannia	76,8	18.	Ciprus	67,9
4.	Dánia	76,5	19.	Málta	67,8
5.	Észtország	76,5	20.	Lengyelország	67,8
6.	Hollandia	76,4	21.	Szlovákia	67,7
7.	Csehország	74,8	22.	Belgium	67,2
8.	Ausztria	74,3	23.	Bulgária	67,1
9.	Litvánia	73,3	24.	Románia	66,0
10.	Finnország	72,9	25.	Spanyolország	62,0
11.	Lettország	72,5	26.	Horvátország	60,5
12.	Luxemburg	70,9	27.	Olaszország	60,5
13.	Franciaország	70,0	28.	Görögország	54,9
14.	Portugália	69,1	EU 28 tagállam átlaga	70,1	
15.	Szlovénia	69,1	EU 15 (rég) tagállam átlaga	70,5	

Saját szerkesztés. *Forrás:* Eurostat

Magyarország közfoglalkoztatottak nélkül számított foglalkoztatási rátája 2015-ben 64,5%, a külföldön foglalkoztatottak számát levonva 62,7% volt, ezzel az uniós rangsor 24. helyén, Bulgária és Románia után következett.

A magyar foglalkoztatás helyzete hosszú ideje kritikus. Ezt tükrözi a hazai 20–64 éves korosztály foglalkoztatottsági rátája is. *Magyarország az egyetlen uniós tagállam, amelynél a foglalkoztatottság e mutatószáma a vizsgálat minden évében valamennyi iskolai végzettségű csoportban az Európai Unió átlaga alatt maradt.* A csupán alapfokú végzettséggel rendelkezők esetében a lemaradás az Unió átlagától 2013-tól még inkább számottevő, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a közfoglalkoztatottak – akik számosságuknál fogva a foglalkoztatottsági mutatószámokat emelik – döntően ezen képzettségi csoportba tartoznak.

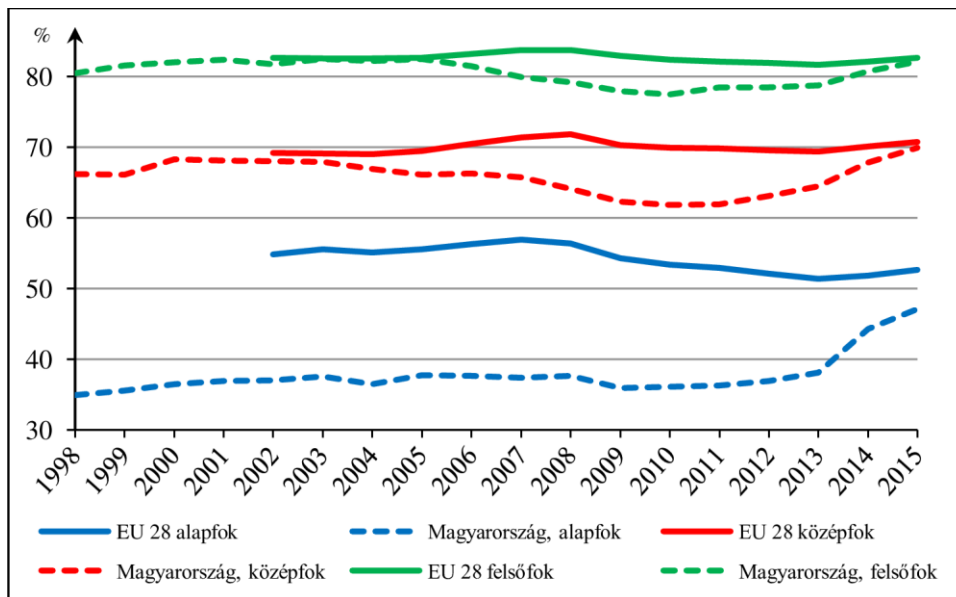
3. táblázat A 20–64 évesek legmagasabb iskolai végzettség szerinti csoportjainak foglalkoztatási rátája az Európai Unió tagállamaiban

Ország	Alapfokú			Középfokú			Felsőfokú		
	végzettséggel rendelkezők foglalkoztatottsági rátája								
	2005	2010	2015	2005	2010	2015	2005	2010	2015
Belgium	48,8	48,4	45,6	68,8	69,1	67,2	82,8	81,9	81,8
Bulgária	39,4	39,8	39,0	66,5	66,7	68,3	80,3	82,7	84,0
Csehország	39,6	41,6	40,2	72,5	71,2	76,0	84,6	81,0	82,6
Dánia	62,5	62,6	59,2	78,9	77,8	78,4	86,2	85,4	85,6
Németország	51,9	56,1	58,5	69,6	74,9	78,4	82,8	86,8	87,8
Észtország	50,5	44,2	57,7	70,0	64,6	74,8	83,9	78,4	85,2
Írország	58,5	46,7	48,1	75,0	63,1	65,7	85,6	79,4	81,2
Görögország	58,0	57,8	48,1	62,7	60,6	51,1	80,9	78,8	67,9
Spanyolország	59,5	52,5	50,6	69,2	64,0	60,8	80,6	77,9	76,7
Franciaország	57,9	55,0	51,4	72,3	71,0	69,4	78,9	80,9	81,5
Horvátország	45,1	46,2	40,1	61,3	62,6	59,8	79,7	80,2	78,7
Olaszország	51,7	49,9	49,4	68,3	67,1	64,2	78,5	76,5	76,3
Ciprus	64,8	66,8	55,1	74,6	73,2	64,2	85,0	82,7	78,3
Lettország	50,5	45,1	53,2	69,5	61,8	69,4	83,6	80,1	85,1
Litvánia	46,6	29,6	42,7	69,1	58,8	67,2	86,3	85,3	88,7
Luxemburg	60,4	58,5	58,4	68,0	67,3	67,0	82,5	83,8	83,3
Magyarország	37,7	36,1	47,1	66,1	61,8	69,9	82,5	77,5	82,1
Málta	48,2	48,9	54,7	77,6	75,6	77,7	82,8	83,6	88,8
Hollandia	60,5	61,7	59,8	77,8	79,4	77,2	85,5	86,6	87,5
Ausztria	52,0	54,9	53,1	72,5	76,1	74,9	83,5	84,6	83,5
Lengyelország	36,2	39,2	39,8	57,8	62,7	64,7	81,1	82,5	85,0
Portugália	71,3	67,6	63,5	66,5	69,8	70,6	85,7	82,8	80,4
Románia	52,5	55,3	53,3	65,0	64,8	66,0	84,0	83,4	85,3
Szlovénia	55,1	50,5	48,0	71,3	69,7	66,9	86,6	86,6	83,1
Szlovákia	25,3	28,6	33,2	67,4	65,9	69,3	83,2	78,0	76,5
Finnország	57,5	53,9	50,8	72,4	71,7	70,4	84,2	84,0	82,9
Svédország	64,4	62,8	60,9	78,8	78,9	81,4	86,0	86,3	87,7
Nagy-Britannia	64,1	55,5	59,7	79,6	75,0	77,3	87,5	84,1	84,8
EU 28 átlaga	55,5	53,4	52,6	69,5	69,9	70,7	82,7	82,4	82,7

Saját szerkesztés. *Forrás:* Eurostat

Megjegyzés: Uniós átlag alatt

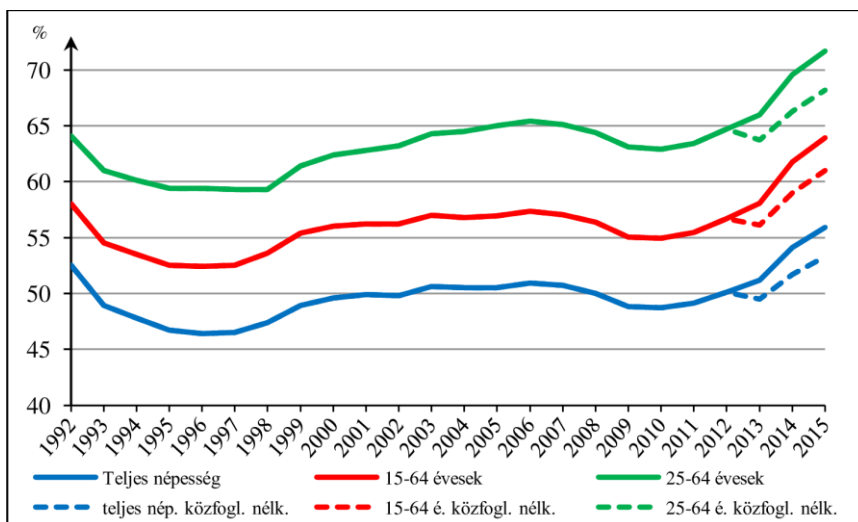
2. ábra A 20–64 évesek legmagasabb iskolai végzettség szerinti csoportjainak foglalkoztatási rátája az Európai Unió 28 tagállamának átlagában és Magyarországon

Saját szerkesztés. Forrás: Eurostat

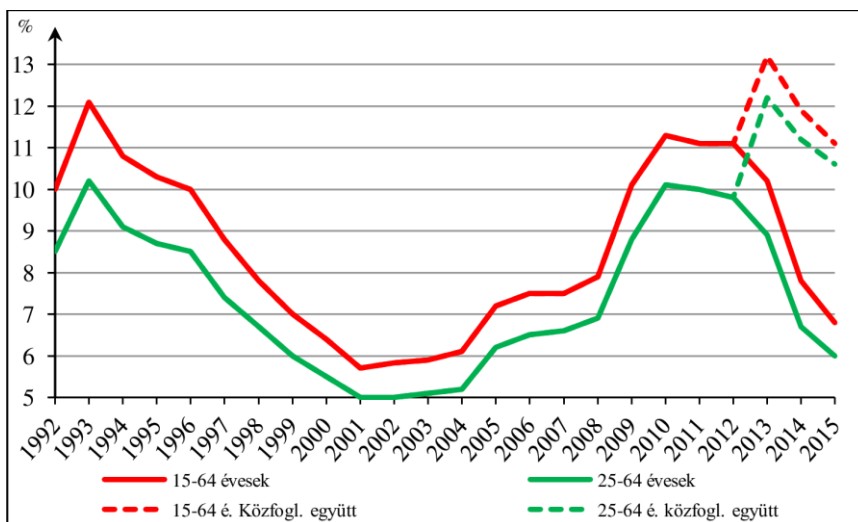
A rendszerváltást követő időszakban az addigi, a statisztikai megfigyelésekkel is alátámasztott teljes foglalkoztatás megszűnt, és rendkívül gyors ütemben nőtt a munkanélküliség, amely 1993-ban 519 ezer fővel tetőzött, és ezt követően is csak nagyon lassan mérséklődött. A foglalkoztatás idősorában bekövetkezett törés egyik lényeges oka, hogy a gazdasági szerkezetváltás gyökeresen leértékelte az állóalapokat, a korábbi nagyüzemek nem tudtak fennmaradni a piacgazdaság körülményei között. Hazai tőke nem lévén a gazdaság átalakításában a külföldi működőtőkének volt meghatározó szerepe. A rendszerváltást követő első évtizedben 20 milliárd dollár tőke áramlott be a magyar gazdaságba, részben az energetikába és a feldolgozóiparba, részben a szolgáltatásokba, így a pénzügyi szektorba, az infokommunikációba, a kereskedelembe és a turizmusba.

3. ábra A foglalkoztatottság alakulása Magyarországon

Saját szerkesztés. Forrás: KSH

4. ábra A munkanélküliségi ráta alakulása Magyarországon

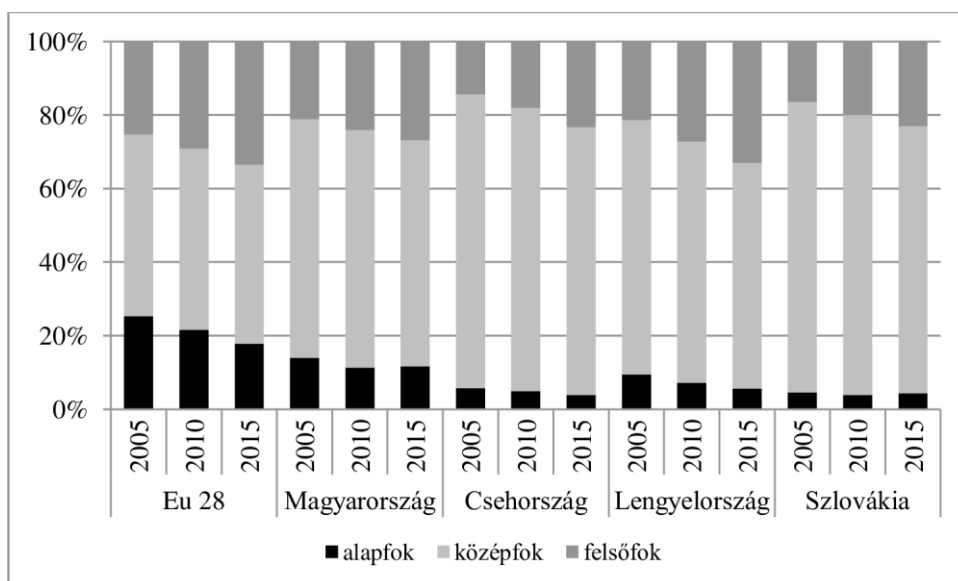

Saját szerkesztés. Forrás: KSH

A gazdaság szerkezete fokozatosan átalakult, mégpedig igen jelentősen. A munkaerő képzettségi szerkezete ugyanakkor nem tudott ezzel lépést tartani. A

korábbi nagyüzemek, különösen a nehéziparban nem igényeltek képzett munkaerőt, a fizikai dolgozók számottevő része legfeljebb általános iskolai végzettséggel és betanított munkás képzettséggel rendelkezett. Ezen túlmenően – különösen a középkorúak körében – jelentős volt a 8 osztálynál kevesebbet végzettek aránya. A piactudás körülményei között kialakuló szerkezetben ezek a munkavállalók nem tudtak elhelyezkedni, az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők döntő hányada végleg kiszorult a munkaerőpiacról.

5. ábra A foglalkoztatottak számának legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása az Európai Unióban és a visegrádi csoport tagállamaiban

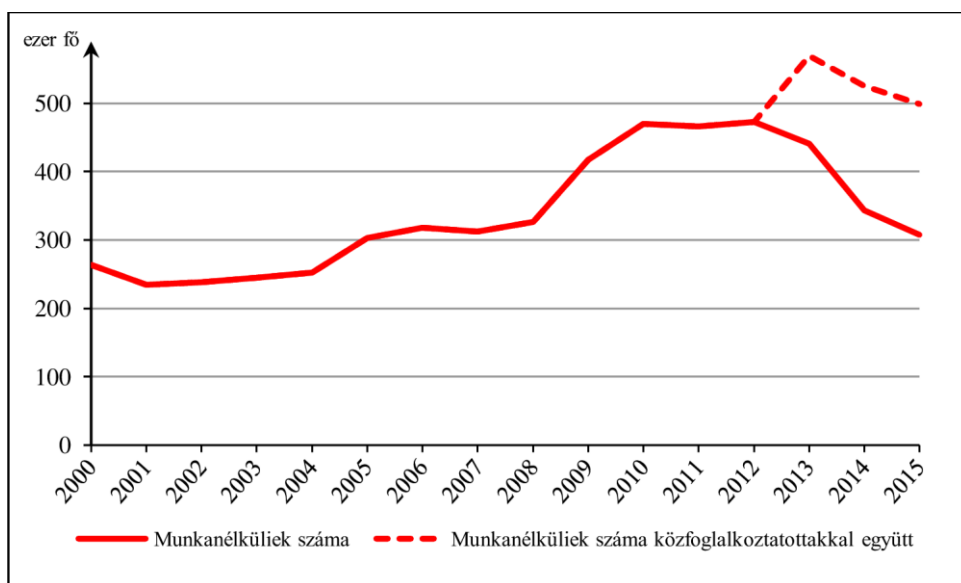

Saját szerkesztés. Forrás: Eurostat

A munkaerőpiac gyors átalakulása nyomán komoly társadalmi krízishelyzet következett be. Lassan alakult ki a piactudásban nélkülözhetetlen munkaerőpiaci intézményrendszer, és főként nagyon nehezen igazodott a követelményekhez, csak részben tudta nyújtani az elvárt szolgáltatásokat. Mind a foglalkoztatottság, mind a munkanélküliség mutatói a mindenkori kormányzás társadalmi hasznosságának fontos mérőszámai. A munkanélküliség fokozódása a tömegelégedetlenség kiváltása révén képes az aktuálisan kormányon lévő politikai elit cseréjének kikényszerítésére. Magyarországon 2013-tól a regnáló kormány emiatt a közszolgáltató ágazatok közötti feladatátrendezéssel próbált alapot teremteni a foglalkoztatottság-növekedés kommunikációjának a közfoglalkoztatás intézményének létrehozásával. Ennek kö-

vetkeztében akkortól látszólag jelentős javulást mutat mind a foglalkoztatottsági, mind a munkanélküliségi ráta, noha az ebben a formában munkával ellátott réteg tevékenységének társadalmi hasznosságát maga a kormány a minimálbérért dolgozóké alattinak értékeli a központi szabályozásban megállapított javadalmazás összegevel. Amennyiben tehát a foglalkoztatottság, ill. a munkanélküliség mérőszámainál a közhasznú munkavégzés keretében foglalkoztatottak adatait korrekciós tényezőként vesszük figyelembe, 2015-ben a foglalkoztatottság alig haladta meg az 1992. évi szintet, a munkanélküliségi ráta pedig még mindig lényegesen kedvezőtlenebb annál. A kedvezőtlen képet tovább rontja az aktív korú magyarországi népesség tömeges külföldi munkavállalása.

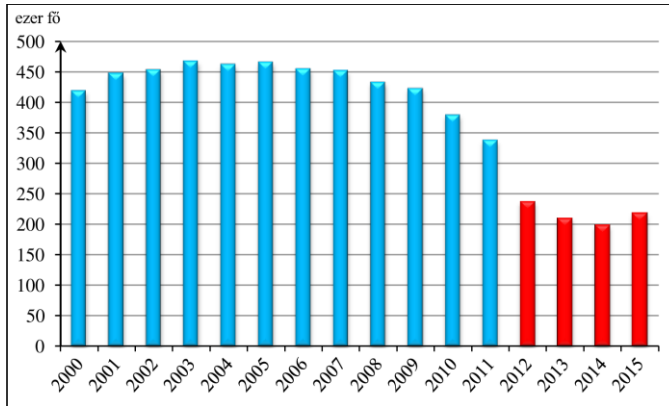
6. ábra A munkanélküliek számának változása Magyarországon

Saját szerkesztés. Forrás: Eurostat

A munkaerő képzettség szerinti összetételének változása természetesen hatékony munkaerőpiaci szolgáltatások mellett sem tudott volna segíteni a képzetlen munkakeresők elhelyezkedésében. A kormányok a súlyossá vált, és társadalmi válsággal fenyegető szociális problémát úgy oldották fel, hogy a szabályozás lazításával széles kör számára lehetővé tették a korengedményes, továbbá a rokkantsági nyugdíj igénybevételét, és ezzel többszázezer aktív korú személy végleg kikerült a munkaerőpiacról.

7. ábra Korhatár alatt rokkantsági nyugdíjban részesülők száma

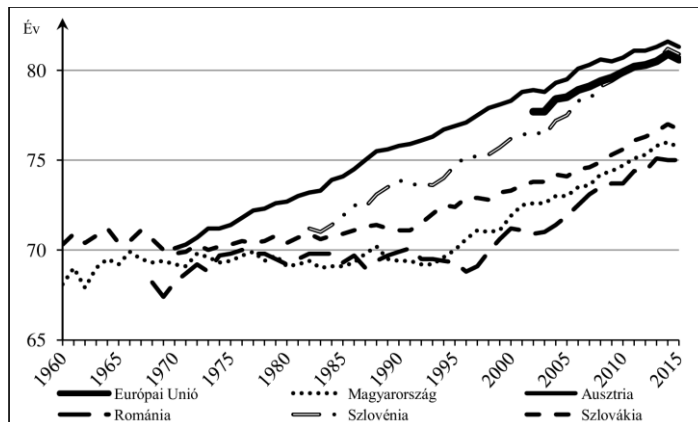

Saját szerkesztés. Forrás: Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság

Ugyanakkor a kilencvenes években kialakult helyzet megítéléséhez az is hozzátartozik, hogy az érintett munkavállalók számottevő részének rossz volt az egészségi állapota. Ezt tükrözi a magyar halandóság helyzete is, amely a hatvanas évektől fokozatosan romlott, és 1993-ban érte el a mélypontját. A születéskor várható átlagos élettartam messze elmaradt az Európai Unió átlagától, elmaradt a környező országok átlagos élettartam értékétől is.

4. A magyar demográfiai helyzet sajátosságai

8. ábra Születéskor várható átlagos élettartam Magyarországon, néhány környező államban és az Európai Unióban

Saját szerkesztés. Forrás: Eurostat

Különösen igaz volt ez a középkorú – ezen belül is az alacsony képzettséggel rendelkező – férfiak életkilátásaira, amely egyébként – az elmúlt két évtizedben bekövetkezett relatív javulás ellenére – a mai napig a legkedvezőtlenebb az Európai Unióban (Józan 2009).

4. táblázat Az alapfokú végzettségű 40 éves férfiak még várható élettartama néhány Európai Unió tagállamban

Ország	2007	Ország	2014
Svédország	38,8	Svédország	40,0
Málta	38,6	Olaszország	40,0
Olaszország	38,6	Görögország	38,7
Finnország	35,7	Portugália	38,4
Dánia	35,2	Finnország	37,7
Szlovénia	30,6	Dánia	37,1
Horvátország	31,6	Szlovénia	36,6
Csehország	28,0	Horvátország	34,4
Románia	27,1	Lengyelország	30,4
Bulgária	26,0	Románia	30,1
Magyarország	24,5	Bulgária	29,7
Észtország	20,9	Csehország	28,6
		Magyarország	27,4
		Szlovákia	26,8
		Észtország	26,3

Saját szerkesztés. *Forrás:* Eurostat

A gazdasági konszolidáció a rendszerváltást kísérő szerkezeti átalakulást követően a környező országokhoz képest viszonylag lassan ment végbe, munkaerőpiaci szempontból magas munkanélküliség mellett. A foglalkoztatási ráta a gazdasági növekedés dinamikusabbá válásával emelkedni kezdett, de az Európai Unió fejlettebb országaiban regisztrált mértéket csak rendkívül lassan közelítette, és a 2015. évi adatok szerint is jelentős a lemaradás. Ennek okait érdemes elemezni. Egyik nem elhanyagolható ok a gazdaságilag aktív népesség képzettség szerinti összetétele, míg másik fontos ok a népesség, különösen az alacsony képzettségű népesség rendkívül rossz egészségi állapota.

5. A foglalkoztatottak jellemző mutatói Magyarországon

A nemzetközi tendenciáktól eltérően jelentős különbségek vannak Magyarországon az iskolai végzettség szerinti foglalkoztatásban. 2010-ben az általános iskolai végzettséggel rendelkezők foglalkoztatási rátája mindössze 20,5%, kirívóan alacsony volt, a szakiskolai és szakmunkásképző bizonyítvánnyal rendelkezőké

61,4%. Azaz a piac elvárja a középfokú végzettséget, de alapvetően a szakképzettség meglétét értékeli.

5. táblázat A foglalkoztatási ráta alakulása Magyarországon iskolai végzettség szerint

Legmagasabb iskolai végzettség	2005	2010	2015
8 általános iskolánál kevesebb	4,6	7,8	15,1
Általános iskola 8. osztálya	23,3	20,5	28,2
Legfeljebb az általános iskola 8 osztályát végzettek összesen	21,2	19,5	27,3
<i>Ezen belül: közfoglalkoztatottak nélkül</i>	16,6
Szakiskola és szakmunkásképző	68,1	61,4	63,9
Gimnázium	43,1	39,1	48,1
Egyéb érettségi	65,8	61,8	67,0
Főiskola	76,8	71,0	72,5
Egyetem	76,5	72,3	77,5
Összesen	50,5	48,7	55,9
Ebből: közfoglalkoztatottak nélkül	53,3
belföldi piaci munkahelyeken	51,8

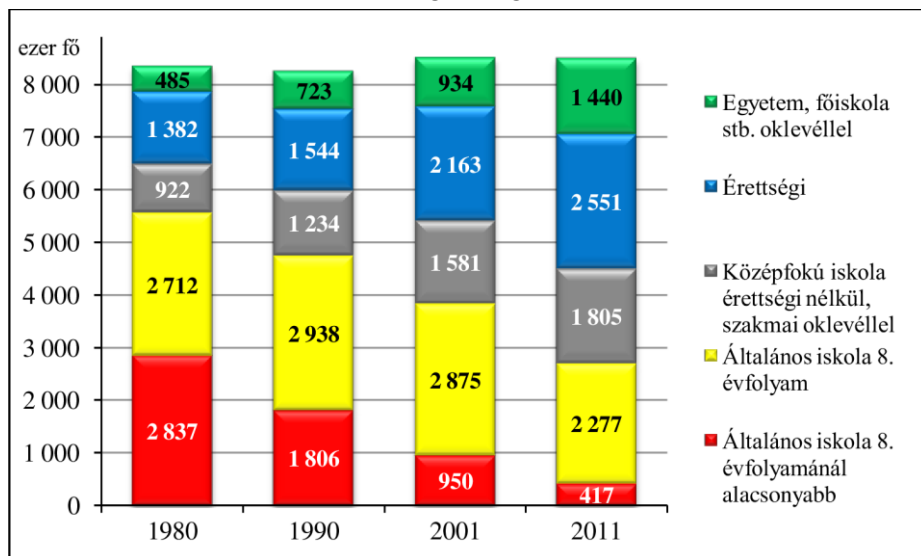
Saját szerkesztés. Forrás: KSH

Az alacsony foglalkoztatási ráta jelentős társadalmi különbségekre, a társadalmi kohézió problematikus szintjére vezethető vissza. „A fő baj sajnálatos módon nem pusztán a nagyon alacsony foglalkoztatottsági szint, hanem az inaktivitási rátának térbeli és az egyes társadalmi csoportok között megfigyelhető szélsőségesen nagymértékű és tartósan fennálló különbsége” (Fazekas 2009, 132. o.).

Az adatokat némileg torzítja, hogy az utóbbi években kiugró mértékben nőtt a közmunkások száma, zömük alapfokú végzettséggel rendelkezik. Ezért emelkedett meg 7,7 százalékponttal a 8 általánossal rendelkezők foglalkoztatási rátája. A gazdasági fejlődés nyilvánvalóvá tette, a munkaerőpiacon stabilan érettségivel és szakképzettséggel lehet állást találni. E tekintetben az elmaradottság az Európai Unióhoz, különösen az észak-európai és a nyugat-európai országokhoz képest még 1990-ben is érzékelhető volt, azóta lényeges javulás következett be.

Ugyanakkor a foglalkoztatáspolitikai aktív eszközei nélkül nehéz előrelépést elérni. Helyesen állapítja meg Scharle Ágota: „A stagnáló foglalkoztatáshoz azonban nem csak egzogén folyamatok, hanem a munkaerő-keresletet és kínálatot közvetlenül érintő gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai döntések is hozzájárultak. A munkaerőpiacon rossz egyensúly alakult ki, amit egymást erősítő kölcsönhatásokkal rögzít az alacsony foglalkoztatás, a kiterjedt jóléti ellátások, a magas adók és az alacsony adóbevételek” (Scharle 2008, 260. o.). A gond az, hogy az azóta eltelt időben a helyzet éppen a rossz irányba tolódott el: a jóléti ellátások radikálisan csökkentek, miközben az alacsony képzettségű munkaerő ára igen jelentősen nőtt.

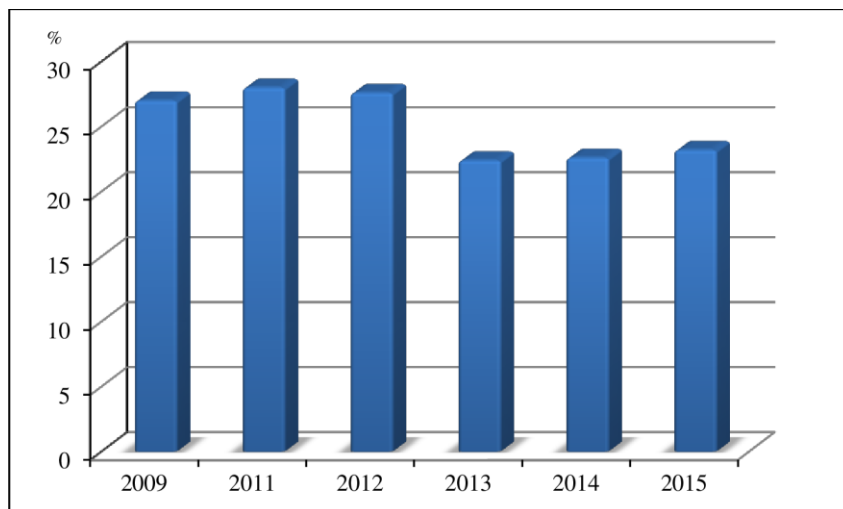
9. ábra A 15 éves és idősebb népesség a legmagasabb befejezett iskolai végzettsége szerint

Saját szerkesztés. Forrás: KSH: Népszámlálás 2011 (2013)

Nem következett be érdemi változás a foglalkoztatottak szakképzettségében. E tekintetben a statisztikai adatok kedvezőbbnek tűnnek a valóságos helyzetnél. A szakképzettségre vonatkozó statisztika az iskolarendszerű képzésben valaha szerzett szakképzettség létét tudja kimutatni. A foglalkoztatásban a gond pedig éppen a kurrens szakképzettség hiánya. Különösen a középkorú munkavállalókra jellemző az általános iskolai végzettséget követően szerzett szakmunkás bizonyítvány, amely olyan szakismeretet takar, amelyre a munkaerőpiac már nem tart igényt. Ezek a szakmunkások ugyanakkor nem vállalják a magasabb képzettséghez kötött átképzést, így gyakorlatilag legfeljebb betanított munkásként tudnak dolgozni. Hasonló problémát jelent sok szellemi tevékenységet végző, legfeljebb érettségivel rendelkező dolgozó elavult szakképzettsége is.

10. ábra A magyarországi kis- és középvállalati szektor részesedése a GDP előállításában

Saját szerkesztés. Forrás: KSH

A foglalkoztatás bővítésének egyik célravezető útja a részmunkaidős tevékenység kiterjesztése. Ez a gyakorlat jellemző az Európai Unió tradicionális (EU-15) tagállamaira, különösen pedig az észak-európaiakra, ahol az aktív korúak – 15–64 éves korosztály – több mint egyötöde részmunkaidős alkalmazott. A dél-európai tagországokban 15–18%-os az aktív korú foglalkoztatottak között a részmunkaidősök aránya, míg a kelet-közép-európai tagállamokban a korosztály foglalkoztatottjainak 8%-át sem érintette a részmunkaidős munkavégzés a 2015. évi adatok alapján. A tagállamok sorrendjében Magyarország a XXI. század eddig eltelt időszakában mindvégig a sereghajtók közé tartozott, a 24–26. helyet foglalta el. 2015-ben a magyar foglalkoztatottnak mindössze 5,7%-a dolgozott részmunkaidőben, míg a hollandoknak éppen a fele (6. táblázat).

Az Európai Unió országainak többségében a munkanélküliség mérséklése mellett a nők alkalmazásánál jellemző a részmunkaidő. Nálunk a nők körében is csupán 7,7% a nem teljes munkaidőben dolgozók aránya. Ebben feltehetően komoly szerepe van az alacsony bérszínvonnak, hiszen a minimálbért legfeljebb 25%-kal meghaladó fizetés nettó értéke már nyilvánvalóan olyan alacsony keresetet jelent például 4 órás munkaidő mellett, ami érdektelenné teszi a munkavállalót az ilyen típusú foglalkoztatásban. Emellett a munkajogi szabályozás sem kellően ösztönző a foglalkoztatók számára e forma alkalmazásában.

6. táblázat A 15–64 éves részfoglalkozásúak aránya a megfelelő korú népéségen belül az Európai Unióban

Tagállam	Férfiak			Nők			15–64 éves népéség összesen		
	2005	2010	2015	2005	2010	2015	2005	2010	2015
EU-28 összesen	6,7	7,8	8,9	30,3	31,3	32,1	17,2	18,5	19,6
Belgium	7,1	8,4	9,3	40,4	42,1	41,4	21,7	23,7	24,3
Bulgária	1,5	2,0	1,9	2,2	2,5	2,5	1,8	2,2	2,2
Csehország	1,6	2,2	2,2	8,0	9,1	9,3	4,4	5,1	5,3
Dánia	11,7	14,0	15,6	32,5	38,1	34,7	21,5	25,6	24,7
Németország	6,9	8,5	9,3	43,4	45,3	46,6	23,4	25,6	26,8
Észtország	4,5	6,1	6,0	9,1	13,4	13,4	6,8	9,8	9,5
Írország	5,9	11,4	12,2	31,1	34,4	33,8	16,7	22,2	22,2
Görögország	2,2	3,5	6,7	9,1	10,3	13,1	4,8	6,3	9,4
Spanyolország	4,4	5,2	7,8	23,4	22,6	25,1	12,0	12,9	15,6
Franciaország	5,6	6,4	7,3	30,3	30,0	30,1	17,1	17,6	18,3
Horvátország	5,3	5,1	4,7	10,4	9,4	7,3	7,6	7,0	5,9
Olaszország	4,3	5,1	8,0	25,5	28,8	32,4	12,7	14,8	18,3
Ciprus	3,2	5,1	10,3	13,2	11,8	15,8	7,6	8,3	13,0
Lettország	5,6	7,6	4,5	9,7	10,9	10,0	7,6	9,3	7,2
Litvánia	5,1	6,4	5,5	8,8	8,9	9,7	6,9	7,8	7,6
Luxemburg	2,4	3,4	5,6	38,2	35,6	33,9	17,4	17,4	18,4
Magyarország	2,4	3,7	4,0	5,6	7,7	7,7	3,9	5,5	5,7
Málta	4,1	4,9	6,3	20,2	24,4	27,3	9,0	11,6	14,5
Hollandia	21,8	24,2	26,5	75,0	76,2	76,9	45,7	48,3	50,0
Ausztria	5,7	8,0	9,8	39,3	43,2	46,8	21,0	24,4	27,3
Lengyelország	7,0	5,0	4,2	13,3	10,9	9,9	9,8	7,7	6,8
Portugália	3,8	5,0	7,1	13,3	12,4	12,5	8,2	8,5	9,8
Románia	9,1	9,8	8,5	9,2	10,0	9,2	9,2	9,9	8,8
Szlovénia	6,1	7,4	7,0	9,8	13,6	13,7	7,8	10,3	10,1
Szlovákia	1,2	2,6	4,0	3,9	5,2	8,0	2,4	3,8	5,8
Finnország	8,6	8,9	9,7	18,2	19,0	18,7	13,2	13,8	14,1
Svédország	10,4	12,7	13,2	37,7	40,3	36,3	23,5	25,8	24,3
Nagy-Britannia	9,0	11,0	11,2	41,8	42,2	40,9	24,2	25,6	25,1

Saját szerkesztés. *Forrás:* Eurostat

A foglalkoztatottak számának elfogadható hibahatárok közötti megállapítását jelentősen befolyásolja a külföldön dolgozók gyorsuló ütemben növekvő számának megbízható, nemzetközileg egységes módszertanon alapuló eljárásokkal történő számbavétele. A migráció, ezen belül kitüntetetten a munkavégzés célú vándorlás komoly módszertani problémát okoz a statisztikának, különösen az Európai Unióban, mivel a munkaerő szabad áramlása és a lakóhely megválasztásának szabadsága azt jelenti, hogy a statisztikai számbavétel hagyományos módszereivel nem lehet a jelenséget figyelemmel kísérni, a számszerű adatokat regisztrálni.

A KSH közreműködésével végzett eddigi egyetlen kutatás szerint 2013 elején 350 ezer magyar állampolgár élt külföldön legalább egy éve, olyanok, akik 1989. december 31. után hagyták el az országot. Ezen, a népesség továbbvezetéséből adódó érték 2016 elejére meghaladta a félmillió főt. A statisztikai szolgálat szakemberei jól érzékelik a külföldön dolgozók számbavételének módszertani nehézségeit. „Az azonban, hogy a hazai MEF-adatok ilyen torzítással jelzik a külföldiek munkaerő-piaci jelenlétét, jogos kételyeket ébreszt a MEF mint tükörstatisztika megbízhatóságát illetően, hiszen ahogy nálunk sem egyenletes a külföldiek területi eloszlása, úgy vélhetően nem az a külföldön élő magyarok esetében sem. A mienkhez hasonló teljeskörűsítési eljárást alkalmazó tagországok munkaerő-felmérései így feltételezhetően többé-kevésbé szintén alulbecsülik az ott dolgozó magyarok számát” (Lakatos 2015, 110–111. o.). Azaz alappal feltételezhető, hogy a magyar foglalkoztatottak egynegyede külföldön dolgozik. Nehézséget nem csupán a külföldön foglalkoztatottak számának meghatározása jelent.

A migráció megbízható – a népesség mint a belföldi munkaerőpiac különböző mutatókkal történő jellemzését befolyásoló vetítési alap is rendkívüli fontosságú – számbavétele az Európai Unión belül komoly nehézségekbe ütközik, különös tekintettel az ideiglenes vándorlás megfigyelésére. A népesség továbbvezetésének egyre komolyabb hiányossága a migráció figyelmen kívül hagyása. A KSH az éves népességszám továbbvezetésénél csupán a természetes fogyást és az általa számba vett nemzetközi vándorlást veszi figyelembe, amelyben egyáltalán nem szerepelnek a külföldön munkát vállaló, illetve a külföldre költöző magyarok. A nemzetközi migrációnak csupán az adminisztratív nyilvántartásokban rögzített formáit regisztrálja a KSH, így a letelepedési engedélyeket, a külföldi állampolgárok végleges távozását, valamint a menedékes jogállást elnyerteket. (Ez hasonló ahhoz, mintha a hivatal a családi kapcsolatoknál csupán az anyakönyvi jogállást venné alapul, és nem venné figyelembe az élettársi kapcsolatban élőket.) Így a 2011. évi népszámlálás alapján meghatározott 9 986 ezres népességszám továbbvezetésével a 2016. év eleji hivatalos népességszám 9 830 ezer fő volt, 155 ezer fővel kevesebb, mint a népszámlálás évének első napján. Ez gyakorlatilag a természetes fogyásból eredő különbözet, miközben ebben az öt esztendőben ennél lényegesen többen távoztak külföldre, tehát a tényleges fogyás a természetes fogyásnak legalább a kétszerese.

A foglalkoztatottság valós helyzetének bemutatását más foglalkoztatáspolitikai események számításba vétele szintén komolyan nehezíti. Ezek közül igen lényeges a közfoglalkoztatás kapcsán utóbbi években kialakult gyakorlat. A közmunkások alkalmazása a foglalkoztatási statisztikában természetesen kezelhető, több országban is van bizonyos mértékű közmunka. A gond a kiterjedtségével, illetve a méretével és a szabályozásával van. Önmagában a munkaerő-felvétel klasszikus (az előző egy héten volt e legalább egy órányi kereső tevékenysége) kérdéséből következően a

közmunkások értelemszerűen foglalkoztatottaknak tekintendők. Ha azonban elvonatkoztatunk a konkrét kérdéstől, és azt is megvizsgáljuk, hogy a közmunka mennyiben felel meg a munkavégzés szokásos definíciójának, komoly ellentmondásokkal szembesülünk. A közmunka magyarországi mérete önmagában alkalmas arra, hogy torzítsa a munkaerőpiacot. 2016. év átlagában a közmunkások száma 203 ezer fő volt, az összes foglalkoztatott 4,9%-a. Munkajogilag is problémás ez a foglalkoztatási forma, mert a közmunkásokat az állam alkalmazza, miközben a teljes munkaidőben alkalmazott közmunkásbér nem éri el a törvényes minimálbér összegét sem. 2016-ban például a heti 40 órában alkalmazott közfoglalkoztatottak bruttó átlagkeresete alig haladta meg a jogszabályban előírt minimálbér háromnegyedét, annak 76%-át tette ki. Ezzel a kormányzat olyan értékrendet sugall, hogy a közmunkásként végzett tevékenység társadalmi értéke a minimálbérét sem éri el, noha annak ellátása – bár meglehetősen heterogén, és széles minőségi határok között mozog – olykor akár felsőfokú végzettséget igényel. Jellemző, hogy nehezebben meghatározható a tevékenység valós tartalma, de tapasztalatok igazolták azt is, hogy igen gyakran nem tényleges munkavégzésről van szó. Ez az egyik télen még abban is megnyilvánult, hogy a közmunkára jelentkezők számára kötelező képzést írtak elő, amelynek időtartamát munkavégzésnek tekintették. A KSH érzékelve ezt az anomáliát, a foglalkoztatási adatokat olyan bontásban közli, amely tartalmazza a hazai elsődleges munkaerőpiacon dolgozókat, külön veszi számba a közfoglalkoztatottakat, valamint a külföldön dolgozókat (3. és 4. ábrák). Egyébként a magyar KSH gyakorlata egyedülálló, az Európai Unióban a közfoglalkoztatást szociális foglalkoztatásként veszik számba, így a magyar adatok torzítanak.

6. Összegzés

A fejlett gazdaságok dilemmája a múlt század harmadik harmadában a teljes foglalkoztatás megoldhatósága volt. A harmadik évezredben a munkanélküliség természetete megváltozott, az országok többségében a jellege strukturális lett, és egyre szélesebb körben megjelent a munkaerőhiány. Jellemzően magas képzettségű és különleges tudású alkalmazottakat igényel a munkaerőpiac. Ugyanakkor a kevésbé képzett munkakeresők számára adott helyzetben nehézséget okoz az igényeiknek megfelelő állást találni. A részmunkaidős foglalkoztatás széles körben terjed. Ez a forma néhány évtizeddel ezelőtt – a férfiaknál különösen – a munkanélküliség csökkentésének eszköze volt, ma legalább ilyen mértékben a társadalmi igényeket szolgálja.

A magyar munkaerőpiac sok elemében eltér az Európai Unió tagországainak többségében megfigyelhető tendenciáktól. Hosszú ideje alacsony a foglalkoz-

tatási ráta. Átfogó kutatás igazolta, napjainkban a gazdasági növekedés nem oldja meg automatikusan a munkanélküliség problémáját, az államnak fontos feladatai vannak. „Magyarország munkaerő-piaci eszközökbe bevontak aktív népességhez mért aránya alapján messze elmarad az OECD átlagától, a vizsgált gyors növekedést mutató országok közül egyedül Chile marad el a magyar részvételi aránytól, ahol a munkaerő-piaci eszközszer fejtlen és az intézményi háttér is elégtelen” (Hárs 2011, 100. o.). Sajnos a magyar intézményrendszer kiépítettségével messze nem arányos a hatékonysága.

Az utóbbi években ezen valamelyest javított a közfoglalkoztatás Európában egyedülállóan széles kiterjedése. Ha ettől eltekintünk, akkor Magyarországon a 20–64 évesek foglalkoztatása változatlanul az utolsók között van az Európai Unióban. Ha megvizsgáljuk a foglalkoztatottak képzettség szerinti összetételét, nálunk lényegesen magasabb az alapfokú végzettséggel, és sokkal alacsonyabb a felsőfokú végzettséggel rendelkező munkavállalók aránya, mint az Európai Unióban átlagosan. Ha kiküszöböljük a magas közmunkás arány okozta torzítást, akkor a kelet-közép-európai térség több országához képest is kedvezőtlenebbek ezek az arányok. Ehhez szorosan kapcsolódik a másik gond: az alacsony foglalkoztatási ráta egyik fő oka a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők nagyon alacsony munkaerőpiaci aktivitása. Ha az említett torzító tényező hatását kiküszöböljük, a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkező aktív korúak foglalkoztatási rátája az utolsó előtti a tagországok között. A középfokú végzettségűek körében ez a mutató nincs messze a tagországok átlagától, míg a felsőfokú végzettségűek esetében egészen közel van az uniós átlaghoz.

A magyar foglalkoztatáspolitikában a továbblépés kulcsát az oktatás és a szakképzés jelenti. A magasabb foglalkoztatottság az érettségivel és piacképes szakképzettséggel rendelkezők arányának növelése révén érhető el. Ehhez a közoktatási és szakoktatási rendszerben jelentős változtatásokra van szükség, ezek között is legfontosabb az elmúlt öt évben végbement tendenciák mielőbbi megfordítása. Növelni kell az érettségit adó középiskolába járók arányát, a szakképzésben pedig a kompetenciák elsajátításának, az általános műveltség emelésének szükséges ismét nagyobb súlyt adni. A felsőoktatásban résztvevők arányát újra növelni kell, a képzettség szintjének és a munkavállalási korú népesség továbbfejlődési lehetőségének, a munkaerő-kereslethez történő rugalmas alkalmazkodásának megteremtése érdekében az Európa 2020 Stratégia célkitűzéseit kell követni. Emellett az adott helyzetben olyan munkahelyeket is kell teremteni, például a mezőgazdaságban, amelyek az alacsony képzettségű munkaerő foglalkoztatásában előrelépést hozhatnak.

Felhasznált irodalom

- European Commission (2010): Europe 2020 Strategy, Brussels.
- Fazekas K. (2009): A magyar foglalkoztatási helyzet jelene és jövője. In Vizi E. Sz. – Teplán I. – Szentpéteri J. (szerk.): *Előmunkálatok a társadalmi párbeszédhez*. Budapest, Gazdasági és Szociális Tanács, 127–140. o.
- Hárs Á. (2011): *Az OECD tagországai közül az elmúlt évtizedben legdinamikusabb foglalkoztatás-növekedést mutató országok sikerének elemzése*. TÁMOP program keretében készült tanulmány, Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, Budapest.
- Józan P. (2009): Halálzási viszonyok a XXI. század kezdetén a világ, Európa és Magyarország népességében. *Magyar Tudomány*, 170, 10, 1231–1244. o.
- Lakatos J. (2015): Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek. *Statisztikai Szemle*, 93, 2, 93–112. o.
- Lipták K. (2009): Foglalkoztatáspolitikai Magyarországon, különös tekintettel az időskorúak foglalkoztatására. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 6, 1, 3–15. o.
- Scharle Á. (2008): Foglalkoztatás, intézményrendszer és foglalkoztatáspolitikai. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 10*. Társki, Budapest, 257–289. o.